

NAJAVA BURE: STUDENTSKI NEMIRI U SVETU I JUGOSLAVIJI OD DRUGOG SVETSKOG RATA DO POČETKA ŠEZDESETIH GODINA

APSTRAKT: *U tekstu se nakon pregleda razvoja univerziteta u celini, a posebno studenata posle Drugog svetskog rata, kako u svetu, tako i Jugoslaviji, daje sažeta slika studentske političke aktivnosti. Pre svega, analiziraju se nemiri i demonstracije u kojima su studenti učestvovali od 1945. do 1960. godine*

U jednom od svojih ranijih radova pratili smo razvoj studentskog političkog aktivizma od početaka modernog univerziteta do Drugog svetskog rata. Iza tog rata je nastao jedan drugačiji svet, a i studenti u tom novom svetu i vremenu su stekli drugačiji društveni značaj i položaj. Istraživači studentskih pokreta i u svetu i kod nas su do sada uglavnom preskakali ovaj period u razvitku studentskog političkog aktivizma. Ovom prilikom, pokušaćemo da uspostavimo vezu ovog vremena sa burnim 60-im godinama.

Uticao globalnih društvenih promena na studente

Posle 1945. godine u celom svetu je došlo do naglog povećanja broja studenata. Od svih razloga za ovo povećanje verovatno je najvažniji privredni prosperitet tog perioda, »zlatnog doba«, kako ga je nazvao Erih Hobsbaum, ili »Buma 1948-1973«, kako su period definisali neki drugi istoričari (H.Kaelble, na primer).¹ Ovaj period se razlikuje od prethodnih perioda prosperiteta po tome što je obuhvatio sve evropske zemlje što su se, za razliku od ranijih konjunktornih perioda, ovaj put blagodeti brzog razvoja osetile u najširim slojevima stanovništva. Realni prihodi i realne nadnice su

¹ E. J. Hobsabwm, *Age of Extremes*, London 1994; H. Kaelble, *Der Boom 1948-1973*, Opladen 1992.

svugde dramatično porasli, kao i šanse za nalaženje posla. Povećanje prihoda promeni-
nilo je način života, »demokratizovalo« posedovanje kako materijalnih dobara tako i
statusnih simbola koji su ranije bili privilegija povlaštenih. Povećanje ponude radnih
mesta promenilo je obrazovnu sliku kontinenta. H. Kaelble smatra da se nezapamćena
ekspanzija visokog školstva u ovom periodu može porediti samo sa procesom alfa-
betizacije (opismenjavanja) u 19. i početkom 20. veka.²

Studiranje više nije bilo privilegija povlaštene manjine. U SAD, koje su i pre Dru-
gog svetskog rata imale daleko veći procenat studenata od evropskih zemalja (1940.
godine je već 16% mladih od 18 do 21 godine studiralo) broj studenata se povećao za
nekoliko miliona posle zakona »G.I. Bill of Rights« kojim je veteranima Drugog svet-
skog rata (a posle i veteranima Korejskog rata) omogućeno besplatno studiranje.³ U
Evropi je startna osnova bila manja, a porast procentualno još veći. Tako je u Nema-
čkoj, naprimer, u prvih petnaest posleratnih godina broj studenata udvostručen, a udeo
studenata u »generacijskoj kohorti« (mladima od 18 do 25 godina je porastao sa 0,72%
1937/1938. na 2,38% 1957/1958, a svega dve godine kasnije (1960) već na 4,3%. U
zemljama »realnog socijalizma« je taj porast bio nešto manji. U Čehoslovačkoj udeo
studenata u stanovništvu krajem pedesetih bio tri puta veći nego početkom tridesetih
godina (sa 201 studenata na svakih 100 000 stanovnika, na 563).⁴ Zapravo je najveće
povećanje uдела studenata u stanovništvu bilo u zemljama Trećeg sveta, mada je ovaj
proces u većini zemalja počeo kasnije nego u Evropi (uz neke izuzetke, o kojima će ka-
snije biti reči). Dramatičnost »eksplozije studenata« u Trećem svetu se još bolje vidi
kada se ima u vidu niska startna osnova tog procesa. Naprimer, sredinom 60-ih godina
su američki sociolozi bili iznenađeni malim brojem studenata u Latinskoj Americi. Za-
tim je u Ekvadoru i Peruu 1980-ih godina broj studenata dostigao 3,2, odnosno 2 pro-
centa ukupnog stanovništva. Sličan je skok zabeležen i u ostalim zemljama Trećeg
sveta (Filipini 2,7%). S druge strane, čak i u najbogatijim zemljama »Drugog sveta«,
Čehoslovačkoj i Mađarskoj, udeo studenata u stanovništvu je u isto vreme opadao.
Vrlo je zanimljiv razvoj univerziteta u Kini. Za prvih deset posleratnih godina, broj
studenata je više nego učtverostručen, (sa 155 na 660 000), da bi posle kulturne rev-
olucije, 1966. godine, univerziteti bili praktično uništeni.⁵

Jugoslavija je već posle Drugog svetskog rata, prema ovim pokazateljima, antici-
pirala razvoj koji će kasnije biti tipičan za zemlje Trećeg sveta. Tako je, istorijskom
ironijom, ostvarila svoj politički san da bude »avangarda« zemalja Trećeg sveta, ali,
doduše, u jednom negativnom socijalnom razvojnom procesu: u hipertrofiranom i pot-
puno neuravnoteženom razvoju univerziteta, i visokog školstva. Zanimljivo da se isto-
vremeno sa eksplozijom obrazovanja u Evropi i Jugoslaviji taj proces dešavao u još

² H.Kaelble, *Der Boom*, s.12-28.

³ M.A. Jones, *The Limits of Liberty, American History 1667-1992*, Oxford-New York, 1995, p.588.

⁴ K. Jarausch, *Deutsche Studenten*, Frankfurt am Main, 1984, s.215; M.S.Archer (ed.) *Students, University and Society, A Comparative Sociological Review*, London, 1972, s.42.

⁵ E.J.Hobsbawm, *Age of Extremes*, p.295-296; *Encyclopedia of Asian History*, Vol.1, New York 1988, p.428-429.

jednoj zemlji sa političkim ambicijama, sličnim jugoslovenskim. To je bio Naserov Egipat, koji predstavlja u prethodnom pasusu pomenuti izuzetak u odnosu na ostale zemlje Trećeg sveta, dok je u Nemačkoj udeo studenata u generacijskoj kohorti 1960. godine bio 4,3%, u Egiptu je iste godine taj udeo bio 4,86%. Istovremeno, svega 40% egipatske dece starosti od 6 do 11 godina je išlo u osnovnu školu. Deset godina kasnije, već je 7,92% Egipćana starih od 19 do 24 godine pohađalo univerzitete, dok je u osnovne škole išlo svega 69% dece.⁶ Obrazovni sistem u takvim zemljama razvijao se kao hidrocefal, sa ogromnom glavom (visokim školstvom) i zakržljalim telom i udovima (pre svega srednjim i osnovnim školstvom).

Što se Jugoslavije tiče, već i pre Drugog svetskog rata, broj nepismenih je opadao sporije nego što je rastao broj studenata. Tako je procenat nepismenih opao sa 51,5% 1921. godine, na 44,6% deset godina kasnije, a istovremeno, broj studenata je više nego udvostručen. Samo na Beogradskom univerzitetu broj studenata je porastao sa 3372 u 1921. na 8204. u 1931. godini. Ovaj trend se ubrzao posle Drugog svetskog rata, jer se broj studenata utrostručio već u prvoj posleratnoj generaciji, koja je studirala na Beogradskom univerzitetu od 1945. do 1950. godine, dostigavši cifru od 23 827 studenata. U isto vreme (1948), prema eufemističkoj terminologiji tadašnje socijalističke statistike bilo je 42% ljudi starijih od deset godina bez ikakvog obrazovanja, a potpuno nepismenih 25,4% (pri čemu je vrlo sporna razlika između ove dve kategorije).⁷ Dakle, ekspanzija visokog obrazovanja se odvijala u jednom obrazovno izrazito zaostalom društvu, gde je prioritet režima bio da što pre proizvede sebi lojalnu obrazovanu elitu.⁸ Takva razvojna disproporcija je dovela do toga da je socijalistička Jugoslavija imala jednu od najvećih stopa nepismenosti u Evropi, istovremeno sa možda najvećim udelom studenata u stanovništvu. Potpuno nepismenih je još osamdesetih godina (1981) bilo 9,5, a bez ikakvog obrazovanja 17,3%, a broj studenata je u »generacijskoj kohorti« (mladima od 18 do 27 godina) varirao od 6 do 9%, u zavisnosti od perioda. U samoj Srbiji je do kraja šezdesetih godina (do popisa iz 1971), procenat nepismenih smanjen za skromnih 35,2%, (sa 27,3 na 17,7% stanovništva) dok je procenat ljudi sa univerzitetskim obrazovanjem porastao po stopi 328,6% (sa 0,7 na 3% ukupnog stanovništva) (1948=100). Na Kosovu je ova nesrazmera bila i veća, jer procenat nepismenih nije ni prepolovljen (sa 62,2 na 32,2%), dok je istovremeno udeo fakultetski obrazovanih porastao 17 puta (sa 0,1 na 1,7%).⁹ U najrazvijenijoj Sloveniji, u nešto dužem periodu, od 1953. do 1981. godine, procenat stanovništva sa univerzitetskim ili sličnim obrazovanjem porastao 7,37 puta (sa 0,8 na 5,9% stanovništva), na Kosovu je

⁶ *The Cambridge History of Africa*, Vol.8, Cambridge, 1984, p.180.

⁷ Federal Statistical Office, *Yugoslavia 1945-1985, Statistical Review*, Beograd, 1986, p.112,198; R. Petrović-R. Jovančević, „Razvoj Univerziteta u poratnom periodu-statistički podaci“, In: *Univerzitet u Beogradu 1838-1938*, s.303-334; Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije I-III*, Beograd 1997; Lj. Dimić, *Agitprop kultura*, Beograd, 1988.

⁸ O planiranju obrazovane elite u Jugoslaviji videti u doktorskoj tezi M. Perišića.

⁹ Federal Statistical Office, *Yugoslavia 1945-1985*, p.112,114,198; *Društveno ekonomski razvoj socijalističke republike Srbije 1950-1971*, Beograd, 1972, p. 8-10.

taj procenat porastao 33 puta (sa 0,1% na 3,3% stanovništva). U generacijskoj kohorti od 25 do 34 godine, više je studenata 1981. godine bilo među Albancima (10,6%) nego među Slovencima (9,9%). Naravno, najviše studenata u generacijskoj kohorti je bilo među Crnogorcima (14,6%), u skladu sa tradicijom intezivnog školovanja u tom narodu, koja datira još iz prve polovine 20. veka.¹⁰ Razlozi za ovakvu nesrazmernu ekspanziju visokog obrazovanja su višestruki. S jedne strane, postoji želja da se što pre nadoknadi razvojni jaz time što će se ulagati u ljudski kapital. S druge strane, fakulteti su u siromašnim delovima zemlje doživljavani i kao privremeno rešenje za odlaganje problema nezaposlenosti, jer su mladi ljudi bar još nekoliko godina van tržišta radne snage. Ionako mali broj ljudi bez ikakvog obrazovanja je u Sloveniji smanjivan po većoj stopi nego na Kosovu. U Sloveniji je procenat ljudi bez ikakvog obrazovanja smanjen u ovom periodu sa 15,2 na 3,6% stanovništva, 4,2 puta, a na Kosovu sa 71,2% na 27,9% , što iznosi skromnih 2,7 puta.¹¹ Naravno, treba imati u vidu da su nepismeni uglavnom stariji ljudi (pre svega žene). Takva razlika u obrazovnom nivou između generacija dodatno će ojačati političku i društvenu samosvest studenata.

Međutim, ova nesrazmera u korist nerazvijenih ne opovrgava početak teksta o tome da je eksplozija broja univerziteta i studenata, i pored različitih proporcija, ipak bila svetski proces. I u zemljama sa umerenim rastom akademskih građana, studenti (i profesori) su rasli brže od bilo koje druge društvene grupe. Do početka osamdesetih godina, bilo je bar sedam zemalja gde je broj *nastavnika* na univerzitetu prešao cifru od 100 000 ljudi.¹² Iako su studenti i univerzitetski profesori oduvek bili posebna društvena grupa, ova eksplozija brojeva posle Drugog svetskog rata dovela je do toga da više nisu bili samo marginalni deo gornjih slojeva društva, već su postepeno počeli da stvaraju osoben kulturni i politički profil, da razvijaju grupnu samosvest i u nacionalnim i u internacionalnim okvirima. Taj proces se ogledao i u književnosti, naročito na engleskom jeziku. Pre Drugog svetskog rata bi bilo nezamislivo da nastane čitav novi žanr romana čija se radnja odvija isključivo po univerzitetima i kampusima. Kingsli Ejmis (Kingsley Amis), Dejvid Lodž (David Lodge) Tom Stopard (Tom Stoppard) i Malkolm Bredberi (Malcolm Bradbury) su najpoznatiji pisci koji su deo svog opusa (kod Lodža je u pitanju najvažniji deo) posvetili životu na univerzitetu, mahom životu profesora.¹³ Što se studenata tiče, njihova uloga u kulturi, to jest u masovnoj kulturi, postaće izrazita šezdesetih godina. Pre šezdesetih godina, studentski glas se ne izdvaja mnogo u opštem horu »youth culture« (mladalačke kulture), takođe specifično posleratne istorijske pojave. Što se politike tiče, prve posleratne generacije su bile, moglo bi se reći, u dubokom političkom snu.

¹⁰ M.Blagojević, „Obrazovna struktura jugoslovenskog stanovništva”, *Sociologija*, 1-2/1986, s. 43-62.

¹¹ *Yugoslavia 1945-1985*, p.198.

¹² E.J.Hobsbawm, *Age of Extremes*, p.296.

¹³ B.Ford, *The Cambridge Cultural History of Britain-Modern Britain*, Cambridge 1992, s.200-201.

Politička hibernacija posleratnih studenata

U prvi mah demokratizacija visokog obrazovanja nije dovela do istinskog političkog angažmana studenata. Naprotiv. Sve sociološke analize zapadnih studenata ukazivale su, sve do početka šezdesetih godina, na njihovu apolitičnost, oportunistički i konformizam. U SAD je takvu vrstu studenata David Riesman nazvao »cool student«. U Italiji je, u isto vreme, studentska generacija nazvana „3M generacijom” („Mestiere”, „Macchina”, „Moglie”, to jest nameštenje, automobil, supruga), čime se aludiralo na te navodne životne prioritete mlade generacije.¹⁴ Dva autoriteta sa dva različita kraja sveta pogrešno predviđaju politički razvoj studenata. U SAD, Klark Ker (Clark Kerr), predsednik Univerziteta Kalifornija, zaključio je 1959. godine da će sa studentima »biti lako delovati. Neće biti nikakvih nemira«. U Nemačkoj je sociolog Helmut Schelsky citavu generaciju nazvao „skeptičnom”. U svom istoimenom delu iz 1963. godine iznosi sličan sud kao Klark Ker: „Ova generacija nikada neće revolucionarno reagovati”.¹⁵

Doduše, na Istoku, kao i u Jugoslaviji, taj konformizam je podrazumevao politički aktivizam u okviru sistema, pre svega u okviru Partije i sa njom povezanih omladinskih i studentskih organizacija. Iako su studenti formalno provodili mnogo vremena na beskrajnim političkim sastancima i javnim manifestacijama, takva aktivnost je imala više ritualni karakter. Milan Kundera je u svojim romanima *Šala* i *Život je negde drugde* dao najbolju ilustraciju političke atmosfere na univerzitetu u vreme uspostavljanja novih komunističkih režima po istočnoj i srednjoj Evropi. U Jugoslaviji nije bilo formalnih kvota za upis, kao u Poljskoj na primer, gde je 1950. godine bilo propisano da 60 odsto novoupisanih studenata mora da dolazi iz radničkih i seljačkih porodica.¹⁶ U Jugoslaviji su čak i u vreme oštre diktature pre 1948. godine, za promenu socijalne strukture studenata korišćena fleksibilnija sredstva, kao što su stipendiranje i neselektivni upis. U godini ogromnog skoka broja upisanih studenata, 1948. godini, čak je 52,6% studenata Beogradskog univerziteta primalo neku stipendiju, u odnosu na 4,5% pre rata. Godinu dana ranije (1947), čak je 96% gimnazijskih maturanata upisalo fakultet, u odnosu na predratnih 20%.¹⁷

¹⁴ D. Riesman, *The College Student in an Age of Organisation*; I. Bertoni, U Alfassio-Grimaldi, *I giovani degli anni sessanta*, Bari 1964, citirano prema G. Statera, *Death of a Utopia*, New York, 1975, s. 4.

¹⁵ Citirano prema L. Lader, *Power on the Left*, New York, 1979, p. 119; H. Schelsky, *Di Skeptische Generation: eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf, 1963, s. 381.

¹⁶ M. S. Archer (ed.) *Students, University and Society*, deo o Poljskoj napisala Michalina Vaughan, s. 62.

¹⁷ B. Petranović, „Beogradski univerzitet i industrijalizacija”, In: *Univerzitet u Beogradu 1838-1938*, s. 281-301.

Postepeno buđenje evropskih studenata

Prvi masovni politički protesti u Evropi posle Drugog svetskog rata u kojima su studenti učestvovali u većoj meri bili su mirovni pokreti pedesetih godina. Verovatno je u pogledu vremenskog prvenstva i ugleda učesnika najznačajniji mirovni pokret u Velikoj Britaniji, koji datira od druge polovine pedesetih godina. Začetnik masovnog mirovnog pokreta u Britaniji je Kampanja za atomsko razoružanje (Campaigne for Nuclear Disarmament), formalno nastala 15. januara 1958. godine ujedinjavanjem različitih pacifističkih i socijalističkih grupa i kritičkih intelektualaca. Među intelektualcima koji su bili začetnici ovog pokreta najistaknutija imena su bili Bertrand Rasel (Russel) i J. B. Pristly. Organizacija je rešila da organizuje marš na Aldermaston, mesto gde se izrađivalo nuklearno oružje. Na veliki petak, 4. aprila, sa Trafalgar skvera je krenula kolona, u kojoj je bilo na početku 3 do 4, a pred kraj i do 10 000 ljudi, koji su pešačili potpunoj tišini. Od učesnika marša, 41% je bilo mlade od 21 godine, dakle, sigurno je među njima bilo i dosta studenata.¹⁸ Međutim, od samog nenametljivog učešća studenata u ovom maršu su važnije neke druge stvari koje su začete ovim pokretom. Prvo, ovaj pokret je nagovestio vaninstitucionalni način političke borbe, kakav će biti karakterističan za pokrete 60-ih godina. Drugo, ovaj pokret je pokazao da će u političkim pokretima budućnosti veliku ulogu igrati principijelna i globalna pitanja, kao što je u ovom slučaju nuklearno razoružanje, a ne uži interesi angažovanih grupa kao u delatnosti tradicionalnih političkih partija. Treće, ovaj pokret je stvorio ikonografski simbol koji će ga nadživeti i prevazići, a koji će postati simbol šezdesetih godina: to je PEACE znak koji se sastoji iz kruga sa tri unutrašnja kraka, koji je zapravo stilizacija slova C, N i D iz naziva organizacije CND.

U Nemačkoj je iste godine organizovan sličan pokret »Bori se protiv atomske smrti« (*Kampf dem Atomtod*). U organizovanje ove akcije su bili uključeni s jedne strane sindikati, a s druge ugledni intelektualci kao Hajnrh Bel (Heinrich Böll), Erich Kästner, Eugen Kogon i teolog Helmut Gollwitzer, koji će biti aktivan i 60-ih godina. I pored toga što je ova kampanja uspeła da uz logističku podršku sindikata okupi u aprilu 1958. godine 150 000 ljudi na antinuklearnom protestu u Hamburgu, što predstavlja broj koji nije prevaziđen sve do velikih mirovnih demonstracija 1981-1983. godine, ova kampanja nije ostavila značajne političke posledice.¹⁹ Međutim, mirovni pokreti pedesetih godina su u Nemačkoj ostavili u nasleđe jednu važnu formu protesta: uskršnje marševe (Ostermarschen). Ovi marševi nisu bili pokreti mladih, niti studentski pokreti, ali je broj mladih među učesnicima marševa, a posebno broj studenata u rukovodstvima raznih mirovnih pokreta, bio sve veći tokom šezdesetih godina.²⁰

¹⁸ M. Teodori, *Historijat novih ljevica u Evropi*, Zagreb, 1979, p. 31-34.

¹⁹ D.L. Bark, D. R. Gress, *A History of West Germany*, Vol. I, *From Shadow to Substance*, Oxford 1993, p. 406-409; E. Richert, *Die Radikale Linke*, Berlin, 1969, p. 80-81; Opladen, 1987, s. 200-204.

²⁰ Rolke, L., *Protestbewegung in der Bundesrepublik*, s. 213.

U Francuskoj, koja je imala najznačajniju tradiciju studentskog političkog delovanja, pedesete godine i početak šezdesetih su u znaku suprotstavljanja alžirskom ratu. U početku je to bio spontani pokret rezervista, da bi mu kasnije pristupili poznati intelektualci, među kojima je najznamenitiji bio Sartr. Zatim se u organizovanje antiratnih protesta uključio i UNEF (Union National des Etudiants des France). Na jednom skupu, oktobra 1960. godine, UNEF je u saradnji sa nekim manjim organizacijama okupio 15-20 000 ljudi. Nešto ranije, u aprilu iste godine, UNEF je bio prva zvanična francuska organizacija koja je u rezoluciji priznala legitimitet alžirskog Fronta za nacionalno oslobođenje (FLN). Sledeće dve godine (1961-1962) UNEF je bila izuzetno aktivna u borbi protiv OAS-a i militarizma.²¹

U Sjedinjenim Američkim Državama, tek će početak borbe afro-američkih studenata (februar 1960, Greensboro) i početak pobune studenata sa Berklija, tri meseca kasnije, nagovestiti kraj studentske pasivnosti.²²

Tipologija uličnih nemira u Beogradu tokom pedesetih i šezdesetih godina

Ni pooštrena kontrola režima nad svim sferama života u prvim decenijama komunističke vlasti, pogotovo nad javnom sferom, nije uspela da potpuno uguši tradiciju ispoljavanja nezadovoljstva na ulicama Beograda. U ovom periodu postojale su dve vrste uličnih nemira u kojima su učestvovali studenti.

a) studentski „ekonomski” nemiri, koji su izbijali zbog materijalnog položaja studenata,

b) ulični nemiri koji su nastali prerastanjem režimskih demonstracija u „nekontrolisane” nemire.

a) studentski „ekonomski” nemiri

Naravno da su, pogotovo u vreme oštrepresije pedesetih godina, sve vrste uličnih nemira imale i svoju političku dimenziju. Ipak, važno je naglasiti da je razlika između prvih studentskih nemira pedesetih godina i studentske pobune šezdesetih godina u početnoj motivaciji, koja je u pedesetim godinama prevashodno bila ekonomske prirode, i bila je ograničena na uske, čisto studentske ciljeve. U tom smislu se potpuno slažemo sa Nebojšom Popovom, koji takođe kaže da sukobi studenata i »izvršnih aparata vlasti« 1954. i 1959. godine, i pored svoje masovnosti, »ne premašuju domete sindikalističke borbe za bolje uslove života jedne parcijalne društvene grupe«²³

²¹ M. Teodori, *Historijat novih ljevica u Evropi*, s.47-62.

²² L. Lader, *Power on the Left*, s. 127,167.

²³ N. Popov; „Prolegomena za sociološko istraživanje društvenih sukoba”, *Praxis 1-2 1969 (Jun-lipanj 1968: Dokumenti)*, s.xix.

Prvi nasilni kontakt nove, komunističke vlasti sa beogradskim studentima se odigrao još 1952. godine. Povod je bilo ritualno »javno suđenje« dvojici studenata Građevinskog fakulteta. Ta dvojica su učestvovala u diskusiji o merama štednje uvedenim 1951. godine, u vreme izuzetno teške privredne krize. To je jedina mirnodopska godina u kojoj je više ljudi napustilo Beograd nego što se u njega uselilo. U svakom slučaju, dva studenta, Brailo i Jurišić su napali ne samo Savez studenata, već i vladu, optuživši ih da su napustili studente. Na pomenutom ritualnom suđenju došlo je do neočekivanog obrta. Umesto da prođe kroz katarzu samokritike, Jurišić je održao politički govor, izazvavši ovacije među studentima. Pripadnici UDB-e su izleteli iz sale i počeli da se tuku sa okupljenim studentima.²⁴

Prvi pravi studentski štrajk dogodio se na Hemijskom zavodu PMF u jesen 1953. godine. *Narodni student* je, misleći da je reč o redovnom političkom ritualu, prvo podržao studentske zahteve, pa je redakcija »shvativši grešku« rasturila već složeni broj.²⁵

Najveći studentski nemiri u Beogradu pedesetih godina su bili oni koji su izbili 29. oktobra 1954. godine. Nezadovoljstvo je eksplodiralo povodom dve povezane vesti na razglasu Studentskog grada. Prva vest je bila da su povećane cene smeštaja i ishrane, druga da je za večeru servirana pokvarena hrana. U to vreme su studentske stipendije (svedočenje Ksenije Ivanišević) bile oko 3000 dinara, a smeštaj i ishrana su tom prilikom poskupeli za 1000 dinara. Studenti su rešili da se požale vlastima u centru grada. Univerzitetski komitet je poslao Dobroslava Čulafića, ne bi li ovaj odvratio studente od njihove namere da dođu u centar grada. Studenti su ipak krenuli u grad, ali ih je zaustavila milicija, pre svega Konjička brigada iz Zemuna. General Šijan, komadant ove brigade prvo se raspitivao zašto se studenti bune i pokušavao da ih odvрати od odlaska u centar grada (svedočenje Jugoslave Krge). Kada u tome nije uspeo, milicija je napala studente pendrecima. Većina studenata je odmah razbijena, a nekolicina se probila do nadvožnjaka, gde su zaustavljeni, kao i 1968. godine. Ukupno je demonstriralo najviše do 1000 ljudi. Momčilo Zečević kaže da je uhapšeno 30 do 40 studenata, od kojih je nekoliko osuđeno na višegodišnju robiju. Znamo za imena nekih ljudi koji su bili osuđeni na 30 dana zatvora (Jugoslava Krga, Ljubiša Nedić i mnogi drugi). Branko Gudalo je robijao nešto više od 4 meseca. Navodno su Aleksandar Ranković i Veljko Vlahović intervenisali da se studenti prekršajno ne osuđuju na duže vremenske kazne zatvora. Oko 40 studenata je isključeno iz Partije, a partijski je kažnjeno još oko 130. Hapšeni učesnici su kasnije imali problema sa studiranjem. Neki su izgubili stipendije i privremeno izbačeni sa fakulteta, a bilo je i pojava bojkota od strane kolega. Mnogi su kasnije imali problema pri zapošljavanju.²⁶ Kao što smo rekli na početku ovog odeljka,

²⁴ *Statistički godišnjak Beograda 1959.* s. 59; „Mutivode na Građevinskom fakultetu”, *Narodni student*, 30 XI 1951; „Šta je pokazalo suđenje Braila i Jurišiću”, *Narodni student* 5.III.1952; Svedočenje Predraga Ristića u emisiji *Intervju gledalaca*, Studio B, april 1995; Svedočenje V.Ivkovića dato autoru u maju 1995. godine.

²⁵ *Student*, 3.IV.1960.

²⁶ Đ. Stanković „Pobuna gladnih među gladnima” u: *Izazov novije istorije*, Beograd 1992, s.188-201; svedočenja studenata iz 1954. godine videti u Đ. Stanković, *Studenti i Univerzitet 1914-1954*, Beograd, 2001, s. 223-248; M.Zečević naveden prema tekstu A.Apostolovski, G.Knežević, „Pola veka novog grada”, feljton u listu *Politika* 15.IV.1998; Nigde drugde se ne pominju studenti osuđeni na duže vremenske kazne.

ovi nemiri nisu imali političku dimenziju, što ih jasno razlikuje od studentske pobune 1968. godine. Svi učesnici nemira 1954. godine koji su dali izjave 1991. godine negiraju bilo kakvu političku nameru, a neki od njih tvrde da su se sasvim slučajno našli u epicentru nereda.

Sledeći veliki studentski nemiri u Jugoslaviji izbili su u maju 1959. godine. Zanimljivo je da su toga maja nemiri izbijali jedni za drugim u različitim delovima zemlje. Prvo su izbili u Zagrebu 1959. godine, naravno i ovaj put u menzi. U novoizgrađenoj menzi je bilo mnogo manje mesta od studenata, a i hrana je bila loša. Od protesta povodom kakvoće hrane, došlo je do protesta »sa antisocijalističkim parolama« po ulicama, u kojima je učestvovalo 1000 do 3000 ljudi. Uhapšeno je 11 studenata. Tim povodom se oko 150 studenata okupilo ispred Rektorata da protestuje protiv postupanja milicije. Tri dana kasnije, 14. maja, studenti Više pomorske škole u Rijeci su objavili štrajk, izazvan promenom nekih zakonskih propisa vezanih za pomorce. Sreski komitet im je izašao u susret. Devetnaestog maja izbili su i nemiri u Skoplju, povodom loše hrane. Navodno, čula se parola »Samo silom možemo ostvariti svoja prava, kao što su to studenti u Zagrebu i postigli«. I konačno, 24. maja, u jednoj od menzi u centru Beograda (verovatno je u pitanju »Tri kostura«) samo što nisu izbili nemiri oko nedovoljnog broja večera. Kuvar se pravdao da je hteo da uštedi jedan kazan, a Risto Antunović, sekretar Gradskog komiteta je u događaju video političku računicu.²⁷

Ovi »menzaški nemiri« pokazuju nekoliko bitnih stvari. Pre svega, ukazuju na relativno veliku toleranciju režima prema studentima. Da je bilo koja druga društvena grupa izašla na ulice, verovatno bi posledice po učesnike bile daleko dramatičnije. To pogotovo važi za beogradske studente. Jer, izgleda da su vođe zagrebačkih studenata mnogo oštrije kažnjene, navodno su neki od njih odrobijali svoje na Golom otoku.

b) Od „kontrolisanih“ demonstracija do „nekontrolisanih“ nemira

Druga vrsta demonstracija u kojima su u velikoj meri učestvovali studenti bile su »kontrolisane« demonstracije. Ovakve »kontrolisane« demonstracije su društvena manifestacija koju su često organizovali totalitarni i autoritarni režimi, od SSSR-a i Hitlerove Nemačke do Irana i Iraka. Njihov cilj su često diplomatska predstavništva zemalja na koje se želi izvršiti pritisak i predstavljaju ritual masovne podrške naroda spoljnoj politici države. Međutim, nemaju svi totalitarni režimi isti kapacitet za »kontrolu« svojih demonstranata. Dok je sovjetski režim 50-ih godina organizovao demoliranje stranih ambasada u tačno određeno vreme, tačno do određene mere, nakon čega bi se demonstranti disciplinovano razilazili kućama, drugi režimi tog vremena su imali problema sa demonstrantima. U Španiji, na primer, 1954. godine je došlo do velikih nereda kada su vlasti pokušale da organizuju demonstracije protiv britanskog poslanstva, kakve su praktikovane 40-ih godina. Studenti Madridskog univerziteta su trebalo

²⁷ Arhiv Jugoslavije, fond CK SKJ, II, k.2/30, *Pismo CK SKJ svim centralnim komitetima republika*; Istorijski arhiv Beograda, fond Gradskog komiteta, r.145, k.162, sastanak GK SKJ od 26.V.1959.

da budu udarna snaga demonstracija. Međutim, došlo je do krvavih nereda i sukoba sa policijom.²⁸

Jugoslovensko iskustvo sa demonstracijama je bilo na pola puta. Najveće demonstracije koje je organizovao režim bile su demonstracije povodom rešenja statusa Trsta 1953. godine. Na ulice širom Jugoslavije su izvedene ogromna mase ljudi. U Tuzli je čak bilo više demonstranata nego stanovnika. Međutim, u stvorenoj atmosferi pogroma razvoj događaja se više nije mogao kontrolisati i demansirane su ambasade i čitaonice zapadnih zemalja. Sekretarijat Gradskog komiteta je odmah zasedao (12. oktobra), a sekretar GK, Mihajlo Švabić je priznao da su komunisti »politički podbacili i izgubili kormilo, tako da su demonstranti išli pred ambasade, čitaonice i polupali ih. Ovi postupci su bili u suprotnosti sa partijskom linijom jer ne nameravamo da pogoršavamo i prekidamo diplomatske odnose sa Engleskom, Amerikom i Italijom... « Demonstranti su napadali miliciju i diplomate. Ovakvi ispadi su »ponekad poprimali anti-režimski karakter«. Nosioi ovih ispada su uglavnom bili srednjoškolci.²⁹

Osam godina kasnije došlo je do velikih demonstracija povodom ubistva Patrisa Lumumbe, koje su se još više otrgle kontroli. Posle »zvaničnog« dela na Trgu Marksa i Engelsa, na kome je učestvovalo 150 000 ljudi, nekoliko hiljada ih je nastavilo da demonstrira ispred ambasada i čitaonica zapadnih zemalja. Tom prilikom došlo je do probijanja kordona ispred belgijske ambasade, paljevine automobila i demoliranja zgrade.³⁰ Ove demonstracije, međutim, pripadaju jednom drugom vremenu i drugačijoj političkoj i društvenoj atmosferi.

Zaključak: u čemu je značaj ovog perioda za dalju istoriju studentskog aktivizma?

Period od Drugog svetskog rata do početka šezdesetih godina u istoriji studentskog političkog aktivizma na prvi pogled nije povezan sa burnim dešavanjima naredne decenije. Otuda zanemarenost ovog perioda u studijama koje se bave studentskim pobunama šezdesetih godina. Naše je mišljenje, međutim, da pobune šezdesetih godina ne bi bile moguće da nije bilo promene u društvenoj ulozi univerziteta i njihovog omasovljenja posle Drugog svetskog rata. Univerzitet više nije bio ustanova za socijalnu samoreprodukciju elite, kao u prethodnim istorijskim epohama. »Ponarodnjavanje« univerziteta se dešavalo i na Zapadu i na Istoku. Jugoslavija je bila među onim zemljama u kojima je porast bio izuzetno veliki, čak nesrazmeran rastu ostalih vidova obrazovanja. Unutar Jugoslavije, najdramatičniji porast broja studenata događao se na Kosovu, među Albancima. Ovaj trend će se nastaviti sve do osamdesetih godina.

²⁸ V. Mićunović *Moskovske godine 1956-1958*, Beograd, 1984, p.471; R.Carr, *Spain 1808-1975*, Oxford, 1982, p. 711,713; „Frankova generacija“, *Borba* 25, V 1954.

²⁹ *Borba* 9-13. X 1953; D. Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb, 1988, p. 551-552; Istorijski arhiv Beograda, k.149, Zabeleške sa sastanka sekretarijata GK SKS 12 X 1953.

³⁰ Istorijski arhiv Beograda, k.169, *Informacija o demonstracijama povodom događaja u Kongu*.

Povećani priliv studenata iz nižih klasa, kako bi to rekli na Zapadu ili »širokih narodnih masa«, kako bi se to nazvalo rečnikom komunističkog Istoka, nije odmah doveo do povećanja političkog radikalizma među studentima. Naprotiv, posleratni studenti su, zahvalni za mogućnost društvenog uspinjanja, u velikoj meri bili politički i društveni konformisti. Prvi znaci političkog vrenja među studentima na Zapadu, pojavili su se u okviru šireg pacifističkog pokreta krajem pedesetih godina, koji po svom karakteru nisu bili studentski pokreti, iako su studenti davali veliki broj učesnika mirovnih marševa i sličnih pacifističkih i antiratnih (naročito u Francuskoj) manifestacija.

U Jugoslaviji je u to vreme situacija savim drugačija. Prvi studentski nemiri su izbili već 1954. godine, a drugi, koji su čak obuhvatili više univerziteta 1959. godine, bili su u suštini sindikalistički protesti usmereni na poboljšanje studentskog standarda, pre svega ishrane. Oni nisu imali ni političke ambicije, niti su ostavili velikog traga u javnom životu, pa čak ni u svesti učesnika.

Pa ipak, te tihe pedesete godine su stvorile društveni okvir za pobunu koja će doći u sledećoj deceniji. Po prvi put u istoriji čovečanstva se tolika masa mladih vršnjaka oba pola iz različitih društvenih slojeva sakupila unutar, manje-više širom sveta, sličnih ustanova-univerziteta. Posebna »univerzitetska« kultura, stekla je osobeni profil upravo pedesetih godina. Već i po tome, studenti su predstavljali pogodan materijal za globalno širenje novih političkih i društvenih ideja. Pedesetih godina se još ne vide političke i društvene ideje i vizije koje bi pokrenule ovaj milionski studentski narod, koji su, ma kako bili na prvi pogled raznoliki, po društvenoj ulozi i načinu života nalikovali jedni drugima. Još nema te iskre, u vidu opšteprihvaćenih društvenih i političkih vizija i ideja, da »upali« studente širom sveta. Tek će se šezdesetih godina uobličiti vizije o drugačijem društvu i politici, dovoljno privlačne da pokrenu studentske mase.

Summary

Coming storm: Student riots throughout the world and in Yugoslavia (W.W.II-1960s)

Never before has there been as many students as after the Second World War. The boom of the student population was global, but often proportionally larger in under-developed countries. Despite the tremendous numerical increase, the after-war students are characterized by political passivity. The first signs of „awakening” in the West were anti-war and pacifist demonstrations in which students took part quite heavily. Larger students riots occurred in Yugoslavia in 1954 and 1959, but they, in the opinion of their participants, had no political features. However, they were harbingers of the coming decade of violent students riots.